

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ANADOLU'DA İNANÇ SİSTEMİ

In Assyrian Trade Colonial Age Belief System In Anatolia

L. Gürkan GÖKÇEK*   **Gülbin İNCE**

ÖZET

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki dini yapı, başta Eski Asur lehçesinde yazılmış kil tabletler olmak üzere ritonlar, mühürler ve tanrıça heykelleri gibi arkeolojik bulgulardan yola çıkılarak değerlendirilmektedir. Kültepe'de ele geçirilen tabletler, tanrı isimleri başta olmak üzere tanrıların insanlar üzerindeki etkileri, tapınaklar ve çeşitli adaklarla ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ışığında çalışmamızda dönemin inanç sistemi, tanrılar, tapınaklar ve çeşitli ibadet şekilleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Kültepe, Yerel İnanç

ABSTRACT

In Assyrian Trade Colony Era belief system in Anatolia is evaluated taking into consideration archeological findings such as rhytons, seals and figurines and clay tablets written in Old Assyrian dialect. Tablets found in Kültepe give information especially about the names of gods, the influences of gods on local people, the temples and different vows. In the study, in the lights of the information, belief system, gods, temples and various worship styles are will be examined.

Key Words: Assyrian Trade Colony Age, Kültepe, Local Belief

GİRİŞ

Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Asur Devleti'nden Anadolu'ya gelen tüccarlar kalay ve kumaş başta olmak üzere çeşitli malları kervanlarla Anadolu'ya taşımaktaydılar. Asur tarihinde "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" olarak adlandırılan bu dönem, M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren yaklaşık 250 yıllık bir süreci kapsamakla birlikte son zamanlarda yayınlanan limmum listeleri sayesinde bu sürecin M.Ö 1974-1723 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır (Veenhof K. 2003,57vd; Günbattı 2008,116).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı aynı zamanda Anadolu'nun yazılı tarihinin başladığı dönemdir. Büyük çoğunluğu Kültepe'den çıkarılan ve sayıları 23.500 civarında olan tabletler Anadolu tarihine ışık tutan en eski yazılı kayıtlardır. Kayserinin 20 km. kuzeydoğusunda yer alan ve eski adı Kanış

---

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi-Nevşehir

olan bu yerleşmede ilk kazılar 1893-1925 yılları arasında bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir (Eren 1982,50). İlk sistemli kazılar ise 1948'de Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir heyet tarafından başlatılmıştır.

Kültepe'de bulunan Eski Asurca yazılmış çivi yazılı tabletlerin büyük bir kısmı ikinci tabakada ele geçirilmiştir. Tabletler ticari mektuplar, çeşitli borç faiz ve kredi senetleri, mahkeme zabıtları, makbuz, hesap ve eşya listelerini ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra aile içi mektuplar, evlat edinme, evlenme, boşanma, veraset ve köle ticaretine ait metinler de bulunmaktadır (Bilgiç 1947,58; Günbattı 1997,111; Özgüç 2005, 12-13). Bu tabletler arasında sosyal veya dini konuları müstakil olarak ele alanlar yok denecek kadar az olup, tabletlerin satır aralarında ve hukuki içerikli metinlerde bu bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca rahiplerce yazıldığı anlaşılan sekiz adet büyü metni (Erol 2014,37), silindir ve mühür baskılar, (Özgüç 1965,64) ailelerin koruyucu tanrıları olarak kabul edilen kurşun figürinler, hayvan şeklinde ritonlar; fildişi, kurşun, gümüş ve fayans gibi malzemelerden yapılmış tanrıça heykelcikleri (Özgüç 2005, 39), tablet zarfları ve bullalar Anadolu halkının yerli ve yabancı tanrıları, bu tanrıların sembolleri ve Koloni Çağı'nın dini yapısı hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamızda Kültepe tabletleri ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla politeist bir inanca sahip olan Anadolu halkının inanç sistemi ana hatlarıyla ortaya konacaktır.

Tabletlerde Geçen Tanrılar

Koloni Çağı'nda Anadolu'da yaşayan Hatti, Hurri, Luvi ve Hitit toplumlarının çok tanrılı dine inandıkları ve her topluluğun kendine özgü tanrılarının olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıların insan biçimli, görünmez ve ölümsüz varlıklar olduğu kabul edilmekte ve doğaüstü güçlerinin olduğuna inanılmaktadır (Kramer 2002,107). Bunun yanında tanrıların taş, kurşun, fildişi ve tunç gibi malzemelerden heykelcik ve figürinlerinin yapılması da Anadolu halkının tanrı ve tanrıçalarına tapınmalarının ve saygı göstergelerinin bir ifadesidir.

Tabloda yer alan tanrı ve tanrıçalardan en çok zikredilen yerel tanrılar *Hariharri, Ana, Kubabat, Hikisa, Parka, Nipas, Tuhtuhanu* iken; Asur tanrılarından da başta tanrı Asur olmak üzere Fırtına Tanrısı Adad, Batının Tanrısı Amurru, Gök Tanrısı Anum, Bilgi ve Sular Tanrısı Ea, Ay Tanrısı Sin ve Savaş ve Aşk Tanrıçası İstar'dır (Özgüç 2005, 38-39). Bu isimler göstermektedir ki, yerli kavimler Asur tanrılarını, Asur tanrıları da Anadolu tanrılarını benimseyerek kendi panteonlarına katmışlardır.

Koloni Çağı'nın inanç sistemi ile ilgili olarak en temel çalışmalardan biri Hirsch tarafından yapılmıştır (Hirsch 1961). Hirsch'e göre tanrılar şu

şekilde sınıflandırılmıştır; kendisine kurban sunulan tanrılar, tapınaklarından bahsedilen tanrılar, bayramlarından bahsedilen tanrılar ve rahiplerinden bahsedilen tanrılar. Hasan Ali Şahin (1998) hazırlamış olduğu “Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları ” adlı doktora tezinde ise tanrılar kökenlerine göre incelemiş olup Anadolu Tanrılarını Hatti, Hurri, Luwi ve Hitit kökenli tanrılar, Mezopotamya Tanrılarını ise Sumer, Akad ve Asur kökenli tanrılar başlığı altında tek tek değerlendirmiştir. Buna göre Kültepe tabletlerinde adı geçen tanrı isimlerini kökenlerine göre şu şekilde tablo haline getirmek mümkündür.

KÜLTEPE TABLETLERİNDE YER ALAN TANRI İSİMLERİ	
ANADOLULU (YERLİ) TANRILAR	
Hatti Tanrıları	Hapantalli Hasşamili, Huzzia, İnara, Pirwa, Utu
Hurri Tanrıları	Aala, Anna, Harihari, Hepat, Hesui, Higisia, Kiki, Kubabat, Kura, Mamma, Mitra, Nawar, Nipas, Parka, Serum, Taşa
Luwi Tanrıları	Tarhu, Tatta, Tiwat
Hitit Tanrıları:	GUL-šeš, Halki, Hannu, İlialianta, Şiuş, Zulia
Diğer Tanrılar	Bēumi, Meni, Tuhtuhanum
MEZOPOTAMYA TANRILARI	
Sumer Tanrıları:	Baba, Ea, Enlil, GUD, HUN.GA.ZA, İnanna, İnimanizi, Lamassa, Mus, Nanna, Nazi, Ninkarrak, NİN-ŞUBUR, Nintu, Nisaba, Ninurta, Şara, Usumi,
Akad Tanrıları:	Aa, Abih, Adad, Anum, Erra, Esu, Hanis, Harum, İlum, İşar/Meşar, İstar, Kittum, Maşşat, Narum, Nynu, Sin,Şamaş, Tiamat, Tibar, Zuzu.
Amurru Tanrıları	Abum, Amurru, Dogan, İshara, Nabu, Raşap, Şah ve Şallim,
Asur Tanrıları	Ahum, Aşşur, Aşşuritim, Ewri, Ersum, Halum, Hubur, Kūbum, Laban, Libÿr, Nide, Nyr, Sadue, Rama, Şala, Şarra-matin, Sutkula, Taşmetum, Tişÿa ve Wer

Yukarıdaki tabloda ismi geçen tanrıların bazılarına belli semboller ya da güçler addedilmiştir. Örneğin Kültepe tabletlerinde Hapantali ırmak tanrısı, Haşamili demirci tanrı, Utu Güneş tanrısı, Aala koruyucu tanrı, Halki tahıl tanrısı ve GUL-šeš ise çocuklara bakan ve onları koruyan tanrıça olarak belirtilmektedir. Bu tanrıların adına tapınak yapıldığından kimilerinin rahipleri olduğundan, kimilerinin de adına bayram yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bazı tanrı isimlerinin, Mama şehrinde olduğu gibi şehirlere verildiği,

Hatti tanrısı olan Huzzia ve Piruva'nın prensler ile krallar tarafından kullanıldığı ve Tanrı İnar'ın da şahıs ismi olduğu görülmektedir.

Örneğin “*Seneye kral Tanrı Nipas'in tapınağında çıktığında borçlular borçlarını ödeyecekler*”¹ ifadesinden Tanrı Nipas adına ve Prullia bayramında tahıl tanrısı Halki'nin tapınağında libasyon töreni yapılmasından (Haas 1994,723) da Tanrı Halki adına özel tapınaklar yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Rahiplerle ilgili olarak ise, Kuzia isimli bir şahsın Tanrı UTU'nun² ve Sulili isimli şahsın da Tanrı Nipas'ın rahibi olduğu³ metinlerde açıkça ortaya konmuştur. Anna, Nipas, Harihari, Parka, Hešu ve Higisa bayramları olan tanrılardan bazılarıdır (Şahin 2004, 71-72). Görüldüğü üzere tanrıların isimlerinin tabletlerde anılma nedenleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Mesela Özgüç; Parka, Nipas ve Tuhtuhanu gibi yerli tanrıların kutsal festival günlerini yerli takvim tarihi olarak kullanıldığını (Özgüç 2005,38) ve bu tanrıların daha ziyade şahit olarak gösterildiğini ifade etmektedir. Böylece taraflar arasında yapılan yeminlere geçerlilik kazandırmak amaçlanmıştır (Küçükbezi 2011, 91). Tanrıların çeşitli olaylarda şahit olarak gösterildiği durumlar aşağıdaki gibidir:

Uşur-sa-İştâr'ın bakırını satmaya muktedir olamayan İküppîa'ya yazmış olduğu mektupta aldatıldığını düşünen İküppîa, tanrı Aşşur'u şahit tutmakta ve Uşur-sa-İştâr'a şöyle söylemektedir.

“4-6) Niçin bana 5 veya 10 kere mektup yazdın ve şöyle dedin: 7-12) Sen, benim bakırımı devamlı olarak Kaniş ve Puruštatum'a satmak için bıraktın ve tutumunu devamlı olarak değiştirmiyor musun?. 13-18) Tanrı Aşşur ve senin tanrın şahit olsunlar. Ben, Turhumit'e girdikten sonra, 10 mina bakırı satmak için bıraktım. 19-26) Sen babamsın, beyimsin! Senin talimatına göre, ben 10 güne kadar ticari faaliyetimi sona erdirip, Puruštatum'a gireceğim. Ben yapayalnız olduğumdan, bugüne kadar oyalandım.”⁴

¹ Bayram 1990,s.453-562)

² Donbaz 1993,89/k 371,Ku-zi-a GUDA sa UTU

³ Kt 88/k 1090:5-6, ku-um-ri sa Ni-pa-as

⁴ Kt n/k 1277 1) a-na Uş-ú-ur-ša-İştâr 2) qí-bi-ma um-ma 3) Í-ku-pí-a-m-a 4) mi-šu ša 5^{si}-šu 5) ú 10^{si}-šu ta-áš-pu-ra-ni 6) um-ma a-ta-ma 7) URUDU-i a-na Kà-ni-iš 8) ú Pu-ru-uš-ha-tim 9) a-na ší-a-ma-tim 10) ta-áš-ta-na-kà-an-ma 11) qá-at-kà 12) té-ta-na-ni 13) A-šûr ú DINGIR-kà 14) i-řù-lá iš-tù 15) a-na Tur₄-hu-mi-it 16) e-ru-ba-ni ma-ti-ma 17) 10 ma-na URUDU a-na 18) ší-a-ma-tim lá áš-ku-nu 19) a-bi₄ a-ta be-lí a-ta 20) a-ma-lá té-er-tí-kà 21) a-dí 10 u₄-me 22) ú-za-kà-ma a-na 23) Pu-ru-uš-ha-tim 24) e-ra-áb ki-ma we-da-ku-ni 25) a-dí u₄-me a-nim 26) a-tá-am-sa-ar

Bir başka mektupta ise mektubu yazan Hura-ānum, borcu olan değişik miktarlardaki altınları gönderdiğini ifade ederek, tanrı Aşşur ve İstar'ı şahit olarak göstermektedir.

“Aşşur-imitti'ye söyle, Hura-ānum şöyle diyor: 4-13) 10 mana gümüşü ve 1 mana altını İl-tūram sana getirdi. Benim mührümle 2 mana altını U-ur-ša-İstar sana taşımaktadır. Benim borcuma ait bütün bu şeylere (tanrı) Aşşur ve İstar şahid olsunlar. 14-16) U-ur-ša-İstar bana geldiği zaman gümüş (fiyatı) yüksekti ve 17-19) her 8'er shegel üzerinden 22 ½ ŞE altını almaya mecbur oldum. Ben diyorum ki; 20-25) o bakır gitmesin. Orada onu soruştur. Senin 5 top “kutānum” kumaşını Bu-ia, Tuhpia'da aldı. Eğer almadıysa, 26-28) (o hususta) bana haberi gelsin ki, bıraktığı yerden alayım.”⁵

Asurlu bir tüccar ile yerli bir kadının boşanma belgesinde , “Tanrı Aşşur'un, Tanrı Anna'nın ve kralın huzurunda yemin edecekler”⁶ ifadesinin bulunması tanrıların karı kocaların birbirinden ayrılmasına da şahitlik ettiğini göstermektedir.

Tanrıların alım satım işlerine de müdahil olduklarını anlatan başka bir Kültepe metninde ⁷yerlilerin tanrı Anna'nın tapınağında yemin ederek ev satışıyla ilgili meseleyi hallettikleri görülmektedir. Bu durum Asurlu tüccarların tanrı Aşşur sembolü önünde yemin ederek davalarını sonuçlandırmalarına benzemektedir. Asurlular için tanrı Asur neyi ifade ediyorsa yerliler için de tanrı Anna onu ifade etmektedir. Koloni Devrinin sonuna doğru yerli halkın Asurluların bazı geleneklerini benimsemiş oldukları anlaşılmaktadır (Şahin 1998,45). Görüldüğü üzere tanrılar çeşitli konularda şahitlik ederek ve alım satım işlerine de dahil olarak kendilerinden bahsettirmişlerdir. Mama ve Parka şehirlerinde olduğu gibi şehirlere ve insanlara da ismi konulan tanrılar kendi rızalarının alınması ya da gazaplarından korkulması gibi durumlarla kendilerinden söz ettirmişlerdir.

⁵ kt n/k 1340 1) a-na A-šur-i-mi-ti-ma 2) qí-bi-ma um-ma 3) Hu-ra a-nu-ma 4) 10 ma-na KÜ.BABBAR ù 5) 1 ma-na KÜ.GI 6) Í-lí-tù-ra-am 7) ub-la-kum 2 ma-na 8) KÜ.GI ku-nu-ki-a 9) Ú-ú-ur-ša-İstar 10) na-áš-a-kum mi-ma a-nim 11) ša hu-bu-li-a 12) A-šur ù 13) İstar^{ša-at} li-tù-lá 14) ki-ma Ú-šú-ur-ša-İstar 15) i-li-kà-ni 16)KÜ.BABBAR^{pu} da-nu-ma 17) 8 GÍN. TA 22 ½ ŞE 18) KÜ.GI lu al-qí 19) um-ma a-na-kuma 20) e-ri-um šu-ut 21) la i-la-ak a-ma-kam 22) ša-i-il₅-šu 5 TUG ku-ta-ni-kà 23) Bu-ia 24) i-na Tù-uh-pi-a 25) il₅-qí šu-ma lá il₅-qí 26) té-er-tù-šu li-li-kam-ma 27) a-šar e-zi-bu28) la-al-qí

⁶ ICK I,32:10-12ššš

⁷ Donbaz 1993,Kt 87/k 39,24-29

Bu anlamda Tanrı Aşşur'un ön plana çıktığı aşağıdaki tablet örnekleriyle de desteklenmektedir.

*“Aşşur'un kılıcının huzurunda biz şahitlik verdik” ve “Benim borcuma ait bütün bu şeylere (tanrı) Aşşur ve İstar şahid olsunlar!”*⁸ ifadeleriyle tanrı Aşşur'un şahitliği ve İstar'ın tanıklıkları özellikle belirtilmek istenmiştir.

*“Şayet (tanrı) Aşşur arzu ederse (rıza gösterirse) I mana gümüşlük senin tasarruf parandan senin muntıkana döndürmeyi istemelisin”*⁹ ifadesi ile Tanrı Aşşur'un rızası alınmaya çalışılmış ve bazı davranışların ancak onun izniyle gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.

*Kalkıp buraya gel! Tanrı Aşşur'dan canını kurtar!” Beyin tanrı Aşşur'un ayağından tut ve canını kurtar!*¹⁰ ifadeleri ile tanrı Asur'un gazabından korkulması gerektiği anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi Kültepe tabletlerinde ismi en çok zikredilen Tanrı Aşşur'un Asurlular için önemi büyüktü. Tanrı Aşşur M.Ö. 1.bin yılda Asur Devletinin büyümesine paralel olarak önemi daha da artmıştır. İlk başkente ve tüm ülkeye ismini veren Tanrı Asur evrenin kralı, cennetin ve cehennemın yaratıcısıydı. Tanrı Aşşur'u diğer büyük tanrılardan ayıran özelliği savaşçı bir tanrı olmasıydı (Delaporte 1996,310). Tanrı Aşşur, Asur halkının ulusal tanrısı, Asur dış politikasının temel dayanağı ve Asur emperyalizminin meşru zeminiydi. Tanrı Asur genellikle sakallı ve sivri başlıklı olarak kanatlı bir diskin üzerinde yayını çeker vaziyette tasvir edilirdi (Demirci 2013,34).

Anadolu'da Kutlanan Yerel Bayramlar

Tanrılara atfedilen kutsal bayramlara, daha ziyade borç belgelerinde rastlanmaktadır. Sözleşmelerde, genellikle belli tanrıların adları ile yapılan bayramların veya hasat ve bağbozumu gibi faaliyetlerin vade günü olarak belirtildiği görülür (Küçükbezi 2011,91). Örneğin taksitlendirilen borçların ilk taksitinin hasatta, ikincisinin de Anna Bayramında ödeneceği bu belgelerde kayıtlıdır (Şahin 2004,72). Söz konusu sözleşmeler dini bayramların tarihleri ve bu bayramlarda yapılan ibadetler hakkında bilgi vermektedir. İsmi tanrılardan alan çeşitli bayramların tarihleriyle ilgili belgelerden bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Buna göre kesin olmamakla birlikte Nipas Bayramının bahar, Tahtuhanum adlı Hasat

⁸ kt n/k 1339

⁹ kt n/k1174

¹⁰ kt n/k 1336

Bayramının yaz, Tanrı Parka adına yapılan bayramın ise kış mevsiminde kutlandığı anlaşılmakta, Harihari Bayramının hangi mevsimde kutlandığı bilinmemektedir (Şahin 2004,72-75). Bu bayramlardan Purullia adlı yeni yıl bayramında Tanrı İnara, Hapantalli ve Halki için libasyon törenleri yapılmıştır (Haas 1994,441). KILAM bayramında güneş tanrısının tapınağında büyük içki töreni düzenlenmiş (Şahin 1998,39), kral ve kraliçe bu törende Tanrı Hapantalli ve Halki için içki içmiştir (Haas 1994,441). Hem bir tanrı hem de bir tanrıça ismi olan Pirwa (Özgüç 1965, 25) için düzenlenen ve “tahılı taştan ayırma” anlamına gelen Tanrı Pirwa Bayramında (Haas 1994, 412-414) tanrı Askasepa, Maliya, Haşamili ve Hssura adına kurbanlar sunulmuştur (Haas 1994,363). Yine Puruilla, KILAM ve Pirwa bayramlarında tanrılar adına libasyon töreni yapıldığı ve kurban sunulduğu tabletlerden anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Zikru bayramıyla ilgili bir metindeki “*Zikru Bayramının 7.gününde kralın 5 kuzusu her defasında kurban olarak Dogan’a ve sahillerin Annasına sunulur*” (Haas 1994, 571-573) ifadeleri bu kurban kesildiğini göstermektedir. Nipas Bayramında tanrı adına tapınakta düzenlenen törende, kralın da katılımıyla, yeni doğan çocuklara hediyeler verildiği bilinmektedir (Şahin 2004, 72).

Daha önce de bahsettiğimiz gibi borçlar genellikle bayramlarda ödenmekteydi. Bunun sebebi, bayramların belli tarımsal aktiviteler döneminde yapılması ve böylece insanların borçlarını ödeyebilecek duruma gelmeleriydi (Küçükbezi 2011, 92). Bu durum yerliler için de geçerliydi. Bununla ilgili olarak aşağıdaki tableti örnek göstermek mümkündür:

Kt.n/k 15. “...Onların her biri Nipas bayramında 10’ar şekel gümüş ödeyeceklerdir...”(Donbaz 1988,51). Bayram günlerinde ödeme yapılmasına dair bir diğer önemli husus Asurlu tüccarların yerlilere borç verdikleri zaman alacaklarını yerli halkın kutladığı bayram günlerinde tahsil etmiş olmalarıdır. Asurluların kendi bayramlarından pek bahsedilmemekte; ancak Asurlu tüccarların Sumer tanrılarına önem verdikleri bilinmektedir. Sumer tahıl tanrısı Nisaba’nın bayramının kutlanması ve Sumer tanrısı Ea’nın veziri Usumi’nin gününden bahsedilmesi bu durumu desteklemektedir (Şahin 2004,75). Örneğin, Asurluların alacaklı yerlilerin ise borçlu durumunda olduğu bir senette borcun Usumi’nin gününde ödeneceği ifade edilmiştir (Bayram 1990, Kt.b/k 134b).

Tapınaklar

Tabletler dışında dinle ilgili bilgi veren materyallerden biri de, mimari anlamdaki tapınaklardır. Çok tanrılı dine inanan Anadolu halkının tanrıları adına tapınaklar yaptığı ve bu tapınaklarda tanrıları için törenler

düzenledikleri anlaşılmaktadır. Kültepe kazılarında tapınak olduğu düşünülen ve aynı planda yapılmış iki büyük binanın şehrin belirli bir bölümünde yer aldığı tespit edilmiştir (Özgüç 1999,46-50). Kültepe'de ortaya çıkarılan yerli tanrılara ait bu tapınakların; Anitta'nın taht tanrısı Halmašuit, Güneş Tanrısı Šiu ve Fırtına tanrısı Tarhunna adına yapılan tapınaklar olma ihtimali yüksektir (Günbattı 2008, 180). Ancak Kültepe metinlerinde Hatti tanrılarının tapınaklarından bahsedilmezken, yalnızca Tanrı UTU'nun rahiplerinin adı geçmektedir (Şahin 2004,71). Hatti tanrıları dışındaki tanrıların tapınakları ve bu tapınaklarda hiyerarşik düzene sahip rahipler topluluğu bulunmaktaydı. Ancak bu rahiplerin kendi hesaplarına mı yoksa tapınak adına mı hareket ettikleri bilinmemektedir (Küçükbezi 2011,94).

Tapınaklar ibadet yeri olmanın yanı sıra ekonomik hayatın içerisinde aktif olarak faaliyet gösteren kurumlardı. Geniş arazilere ve sayıları binlerle ifade edilen büyük ve küçükbaş hayvan sürülerine sahip olan tapınaklarda din adamları dışında, çok sayıda işçi ve memur çalışmaktaydı (Günbattı 2008,187). Tıpkı rahiplerin çalışma durumları gibi tapınakların da saraya bağlı ya da bağımsız oldukları ile ilgili bilgimiz bulunmamaktadır. Kültepe'deki saray kazılarında dini alanların izine rastlanmaması, Anadolu saraylarının dinle ilgili olmadığını düşündürmektedir (Özgüç1999,61). Bu durum Anadolu saraylarının daha çok idari birimler olarak kullanıldığını sözleşmelerle de ortaya koymaktadır. Bu sözleşmelerde genelde memurlar şahit olarak gösterilirken, Asur'da tanrı Aššur ve diğer tanrılar şahit gösterilmiştir.

Mezopotamya'da duruma baktığımızda, Asurluların gelirlerinin bir kısmını tapınağa adak olarak bağışladıklarını gösteren metinler olduğunu görmekteyiz¹¹. Buna göre Anadolu'daki bazı Asurlu tüccarların tanrılar adına para toplayarak Asur'daki tapınaklarına gelir sağladıkları bilinmektedir (Şahin 1998, 151). Bu arada tapınaklara tahsis edilmek üzere gönderilen hediyelerden, rahibelere ve kutsal işlere harcanmak üzere gönderilen paradan ve kurban paralarından her iki ülkede de vergi alınmamıştır (Özgüç 2005,30).

Rahip ve Rahibeler:

Tabletlerde rahiplik mesleğinden hem Anadolu hem de Asurlular için bahsedilirken, "gubabtum" olarak ifade edilen rahibeliğin yalnızca Asur'a ait olduğu ve zengin ailelerden bir çoğunun kızlarından birisini *gubabtum*

¹¹ **AKT III**, 68, 4-6 1 *ma-na kaspa-m a-šu-mi ELLAT-tim a-na-kam a-na □ a-lim aš-qil*.

rahibesi yaptığı belirtilmektedir (Dercksen 2000,138). Rahipler genellikle yerliler arasında düzenlenen borç sözleşmeleri, satış sözleşmeleri, idari nitelikli belgeler ve hatta boşanma belgelerinde şahit olarak gösterilirken rahibeler de şahitlik durumu görülmemektedir.

Önceden belirtmiş olduğumuz üzere, metinlerde yer alan tanrıların rahiplerinin isimlerine; Kuzia isimli bir şahsın Tanrı UTU'nun ve Sulili isimli şahsın da Tanrı Nipas'ın rahibi olmalarını örnek gösterebiliriz. Bazı belgelerde de Tanrı Higisia'nın rahiplerinden bahsedilmektedir. Bu rahiplerin borç verdikleri ve tahıl işiyle uğraştıkları anlaşılmaktadır (Şahin 1998,51). Ayrıca Higisia'nın rahiplerinin krallar tarafından tasdik edilen belgelerde mühürlerinin olması, bu rahiplerin Kaniş sarayında önemli pozisyonlarda bulduklarını göstermektedir.

Benzer şekilde bir başka belgede Tanrı Kubaba'nın rahibinin, Kaniş'in kralı Zuzu'nun onayladığı bir boşanma belgesinde mührünün bulunması (Donbaz 1989, 81), Anadolu'da dinen boşanmaların olabileceğini, hatta bu boşanmaların rahiplerin huzurunda ve onaylarıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Bunun yanında rahiplerin oğullarının ticarî faaliyetlerinden bahsedilen belgeler de bulunmaktadır. Örneğin Sin rahibi Aşşur-imitti'nin, muhtemelen bir tüccar olan oğlu Dada'nın kaydedildiği on kadar ticarî içerikli metin bulunmaktadır.

Rahiplerle ilgili belgelerden anlaşılıyor ki, rahipler kendi ihtiyaçlarını karşılayıp, başkalarına borç verebilecek kadar ürüne sahiplerdi. Ancak rahibin borç olarak verdiği ürünlerin tapınağa mı yoksa şahsına mı ait olduğu bilinmemektedir (Küçükbezi 2011, 93). Rahiplerin görev ve yetkileri ile ilgili açık ve net bilgiler olmamasına rağmen J.G. Dercksen bir rahibin Asur tapınağında para muhafaza etmekle görevli olma ihtimalinden söz etmektedir (Dercksen 2004 ,237).

Çeşitli görevlere sahip rahiplerin kıyafetleri ile ilgili olarak Kültepe metinlerinde, dini törenlerde "epattum" adlı özel elbiseleri giydikleri anlatılmaktadır (Hirsch 1961, 58-59). Gümüş ve değerli taşlarla süslü bu özel elbiselerin Niğde Ulukışla arasında olduğu tahmin edilen Talhat şehrinde dokunduğu düşünülmektedir (Lewy 1947, 15). Bu elbiselerin Asurlu tüccarlar tarafından satın alınarak Asura'ya gönderilmiş olduğunu da söyleyebiliriz.

Tabletlerde Anadolu'daki rahiplerinin kendilerine ait mühürler kullandıklarını görmekteyiz. Örneğin Fırtına Tanrısı rahiplerinin başı Peruwa'nın mührü, Fırtına Tanrısı rahibi Suhurpia'nın mührü" (Dercksen 2004, 173,174), "Adad'in rahibi Suhurpia'nın mührü, Anna'nın rahibi Alluwa'nın mührü" (Donbaz 1993, 136-137) tabletlerde zikredilen ve bazıları tanrıya

bağlı olduğu belirtilen rahiplerin isimleridir ve belgelerden “*Fırtına Tanrısı rahiplerinin başı*” ifadesiyle rahipler arasında bir hiyerarşinin varlığı anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerinde geçen “*gubattum*” ve “*waqqurtum*” kelimesinin rahibe anlamına geldiği anlaşılmakta ve “*gubabtum*” kelimesine daha çok miras belgelerinde rastlanmaktadır (Albayrak 2004,13). Bu sığfata haiz bayanların aile şirketi içinde hissedar oldukları da belgelerden elde edilen diğfer bir tespittir.. Tabletlerde bahsi geçen rahibeler Asur'da yaşamış ve Anadolu'da ticaretle uğraşan babalarına, kardeşlerine ve eşlerine mektuplar yazmışlardır. Babaları tüccar olan rahibelerin bazıları şunlardır; Püsükēn'in kızı Ahaha, Asur-nādā'nın kızı İştār-lamassi, Usur-şa Aşşur'un kızı Gababtum ve Amur-İştār'ın kızı Ab-Şallim. Anadolu'dan adak, kurban ve ticari gelirden kendilerine düşen paylar Asur'daki rahibelere gönderilmiştir (Şahin 2000,1-10). Ticaretle uğraşan rahip ve rahibelerin bir diğfer ortak noktası ise *nuarum* adı verilen şarkıcılarının bulunmasıdır. Bu müzisyenler tapınakta yapılan törenlerde ilahiler söylemişlerdir (Şahin 1998,140). Bir nevi tapınak memuru olarak çalışan bu kişiler müzik aletleri çalarak bayram ve şölenlerde de ilahiler eşliğinde halkı eğlendiren sanatçılardı (Günay 2001, 124). Bu törenlerde ülkenin en yüksek dini lideri olan kralın yanında rahipler de yerini almaktaydı. Kültepe metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla Koloni Çağında Anadolu'da ve Asur'da rahip ve rahibeler önemli konumdadırlar. Kaniş şehrinde ise üst düzey devlet görevlileri rahiplik görevini üstlenmişlerdir. Asurlu rahip ve rahibeler de ticaretle uğraşmışlardır. Asurlu zengin tüccarların kızlarının rahibe olması bu müessesenin Asur toplu-mundaki önemini de göstermektedir.

Mezarlar ve Ölü Gömme

Ölü gömme biçimleri inanç sisteminin bir parçası olduğundan bu geleneklerin şekillenmesinde dini inançların etkisi olmuştur. Bununla ilgili olarak mezar tipleri, ölü gömme adetleri, kurban edilen hayvanlar ve mezarlara konulan ölü hediyeleri hakkında daha ziyade arkeologların çalışmaları bilgi vermektedir. Kültepe'de yapılan kazılarda ortaya çıkan mezar tipleri şu şekilde tasnif edilmiştir; Toprak Mezar, Kaya Oyuğu ya da Kaya Aralığı Mezar, Küp Mezar, Sanduka ve Oda Mezar (Özgüç 1948, 3). Hem çocuklar hem de yetişkinler evlerin tabanlarına gömülmüşlerdir. Ölüler avlu veya odaların tabanları altına küplere, taştan sandukalara veya açılan çukurlara dorsal (uzatılmış) veya hocker (dizler karına çekilmiş) durumda yerleştirilmişlerdir (Özgüç 1950, 56-58). Bunun yanı sıra ilk defa Koloni Çağ'ında iki ölünün yakıldığı ortaya çıkarılmıştır. Özellikle taş sanduka mezarlarda zengin ölü hediyelerinin görülmesi bu tabakanın zenginliğinde

işaret etmektedir (Özgüç, 1950, 51-56). Bu altın, gümüş, demir tunçtan takıların, heykelciklerin ve çeşitli süs eşyalarının en güzellerine Alaca höyük'te rastlanmaktadır. Buradaki bronz güneş kursları, dini semboller, boğa ve geyik heykelleri ise boğa ve geyik kültürüyle ilgilidir. Ölen kişinin, yaşamında kullandığı bu eşyalarla gömülmesi öteki dünya inancının varlığını düşündürmektedir.

Mezarlarda kişisel eşyaların yanı sıra içlerine yemek konan pişmiş toprak veya madeni kaplar da bulunmuştur (Özgüç 2005,88). Özellikle Alacahöyük'te ölü yemeği olarak düşünülen bu kalıntıların yanında kurban edilen hayvan başlarının da mezarlarda bulunması, halkın ölüleri için hayvan kurban ettiğini göstermektedir.

Koloni Çağı'nda ölüm sonrası ile ilgili olarak Asurlu tüccar Şalim-Aşşur ölünce Tuhumit şehrine götürüldüğü, yolda yapılan bir masrafın kaydedildiği metinde ise Şalim-Aşşur'a yapılan yas töreninden ve mezarın önüne bir anıt inşa edildiğinden bahsedilmesi (Larsen 2010, 273), ölen kişinin ardından tören düzenlenmesi ve adına anıt diktilmesi gibi adetlerin Asurlular için muhtemelen uygulandığını gösterirken, Anadolu halkı için konuyla ilgili net açıklamalar yapılmadığı görülmektedir.

Kurban ve Diğer İbadetler

Tanrıların belgelerde geçen şekilleriyle birlikte pek çok görevleri vardı; ancak en önemli görevi evreni korumaktı. İnsanın yaratılış nedeni, tanrılara hizmet etmek ve kurban sunmak gibi ibadetlerde bulunmaktı. Nitekim bu durum belgelere de yansımıştı. "*Bir koyunu Tanrı Asur'a, bir koyunu Tanrı Belum'a bir koyunu ise bizim tanrımıza kurban ettik*" (Lewy 1929,35) ifadelerinde tanrılara sunulan kurbanın cinsi, "*Zikru Bayramının 7.gününde kralın 5 kuzusu her defasında kurban olarak Dogan'a ve sahillerin Annasına sunulur*" (Hass 1994,571-573) ifadelerinde ise bu kurbanın cinsi ile birlikte adedi belirtilmiştir. Tanrılara ait bu sunular, şarap gibi içkiler olabileceği gibi hayvan kurbanlarının kanı şeklinde de olabilirdi. Kültepe tabletlerinden de Anadolu halkının kurban geleneği hakkında kısmen bilgi edinebilmekteyiz. Örneğin bir belgede, Tattasmis'in eşi Meismis çocuk doğurduğunda Tanrı Nipas'ın tapınağına gidilmiş ve orada çocuğa hediyeler verilmiştir. Yine Nipas tapınağında yapılan bu törenlere kral başrahip sıfatıyla katılmakta; Kaniş'in beyi veya prensinin başkanlığında yeni doğan çocuklar için tören düzenlemektedirler (Şahin 2012,56-57). Bu, kendilerine sağlıklı bir çocuk verdiği için Tanrıya teşekkür niteliğinde bir ibadetti. Benzer şekilde Asurluların tanrı isimlerini çocuklarına vermeleri de kendilerini tanrının yaratıp yaşatmasına, büyütüp beslemesine dair bir şükür

ifadesidir. Yeni doğan bir çocuğun yaratıcısına karşı ödevlerini bilmesi için, ona tanrının kölesi anlamına gelen isimler de verilmiştir (Şahin 2009,603). Ennam-Aşşur başta olmak üzere, Ennam-Adad, Ennam -İştar, Ennam-Sin ve Ennam-Ea bu şekilde kullanılan isimlerden bazılarıdır (Şahin 2009, 594).

Kurban, içki sunumu, bebek karşılama ve isim koyma gibi ibadetlerin yanı sıra dinle bağlantılı bir konu olarak Kültepe'de sekiz adet büyü metni bulunmuştur. Kt 94k/821 numaralı tabletin üst kısmında ipe duvara ya da kapıya asmak için delikli bir çıkıntının bulunması bu belgenin muska gibi kullanılmak üzere biçimlendirildiğini düşündürmektedir (Erol 2014,37). Muska hazırlayarak büyü yapmak da inanç siteminde dikkat çeken bir konudur. Örneğin Kt 94 k/520 numaralı belge nazara karşı yapılmış bir büyüü içermekte olup (Larsen 2008, 145-147) metnin tercümesi aşağıdaki gibidir.

Kt 94/k 520 1-4) Ah göz! Göz! alulutu-(antimon) göz! Gerçekten kötü bir birru-hastalığı! Gerçekten alıp götürülmüş uyku! Titreme! 5-6) Adamın evinin bir araya getirilmiş (toplanmış) ocağını dağıttı. 7-8) Gürültülü evi bir enkaz yığını haline getirdi. 8-9) Aldı! İneği ahırdan aldı. 9-10) Koyunu sulama yerinden aldı. 11-12) Genç adamı duadan aldı. 12-13) Genç kadını danstan aldı. 14-15) Çocuğu dadının koynundan aldı. 16-17) Sen kötü gözün. 17-19) Büyü benim değil, büyülerin efendisi Ea'nın büyüsidür. 20-24) Sen Anum, Antum, Lahmum ve Durum, yeraltı ve onun (içinde) yatanlar tarafından lanetlendin ki geri dönemeyesin ve onu yakalayamayasın.

Yukarıda tercümesi verilmiş belgede kem gözün yani nazarın insanlara ve hayvanlara vermiş olduğu fiziksel ve psikolojik zararlardan bahsedilmektedir. İnsanların ocağını dağıtıp artık dua bile edememelerine sebep olan nazar, tanrıların isimleri belirtilerek onlar tarafından lanetlenmektedir.

Kültepe'de bulunan Eski Asurca yazılmış büyü metinleri, büyüünün yapılaş aşamalarını anlatan bilgiler içermemesi açısından ilgi çekmektedir. Bu metinlerde büyücü anlamındaki "āšipum" sözcüğünün kullanılmaması da büyücülüğün bir meslek değil de günlük yaşamla sınırlı kalan bir aktivite olduğunu göstermektedir (Barjamaoviç-Larsen 2008,151). Ayrıca Kültepe metinlerinde falcılık, kahinlik ve rüya yorumculuğu gibi konularla ilgili bilgiler de çok az sayıdadır. Sayıları 23 binden fazla metin arasında başlı başına kehanet veya fala ilişkin tek bir belgenin bile olmaması sebebiyle kehanete dair bilgilerimiz, tüccarların veya ailelerinin mektuplarındaki satır ararındaki kısa ifadelere dayanmaktadır (Erol 2014, 45).

Sonuç olarak yazılı kaynak ve arkeolojik buluntular, Koloni Çağı'nda Anadolu'da politeist bir inanç sitemi olduğunu ve her kavmin kendine özgü

inançları bulunduğunu göstermektedir. Halk hem Anadolu kökenli yerli tanrılar hem de Mezopotamya kökenli yabancı tanrıların birleşiminden oluşan bir panteona sahipti. Bu tanrı ve tanrıçalar anlaşılabilirliğe geçirelilik güvenilirlik kazandırmak amacıyla sözleşmelerde şahit olarak gösterilirdi. Aynı zamanda bazı tanrıların da adına tapınaklar yapılmakta ve bayramlar düzenlenmekteydi. Bu tapınaklara bağlı ya da devlet adına çalıştığı kesin bilinmeyen rahip ve rahibeler görevliydi. Rahipler hem tapınaktaki törenlerin yönetimiyle ilgilenir hem de ticaret ile uğraşırdı. Rahibeler de ticaret ile uğraşmakla birlikte tapınakta rahipler kadar etkin değildi. Bunun yanı sıra zengin tüccarların kızlarını tapınağa rahibe olarak gönderirdi. Rahipler arasında hiyerarşik bir düzenin varlığı “rahiplerinin başı” gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu hiyerarşik düzende yer alan rahiplere krallar da dini törenlerde başkanlık sıfatıyla eşlik ederlerdi.

Tapınaklarda düzenlenen dini törenlere, ilahi söyleyerek halkı eğlendiren çalgıcı ve şarkıcı müzisyenler de katılırdı. Genellikle hasat ve bağbozumu gibi tarımsal faaliyetlerin yapıldığı zamanlarda veya çeşitli festival zamanlarında gerçekleştirilen bu törenlerde borçlar da ödenirdi. Halk tanrılara şarap ve kurban (hayvan) gibi sunular hediye ederek saygılarını gösterirdi. Tanrılara saygının başka bir ifadesi de yeni doğan bebeklere tanrı isimlerinin verilmesiydi. Büyü, fal, muska yapımı gibi kehanetlerle kötülükler ve kem gözler, uzaklaştırılmaya çalışılırdı. Nitekim Koloni Çağındaki çok tanrılı inanç sisteminin, sonraki dönemlerde de devam ettiğini hatta Hitit Çağında “Bin Tanrılı Din” tanımlamasıyla aynı ve benzer tanrı isimlerinde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

AKT III Bilgiç Emin –Günbattu Cahit, (1995) “Ankaraner Kültepetafeln”, (FAOS B-3) Stuttgart

Bayram Sebahattin (1990), “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni bir Vâde İfadesi ve Çıkan Neticeler”, X. Türk Tarih Kongreleri, II cilt, Ankara, 453-462.

Bilgiç Emin (1948) “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağı’nın Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu” AÜDTCFD, C. VI, (1948), s. 489-516.

Dercksen Jan G. (2004), “Some Elements of Old Anatolian Society in Kaneš”, Dercksen Jan G. Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen, PIHANS 100, Leiden, 137-177

Donbaz Veysel (1988) “The Business of Aşed an Anatolien Merchant”, AfO, XXXV, s. 48-63.

Donbaz Veysel, (1993) "Some Remarkable Contracts of I-B Period Kültepe Tablets II", N. Özgüç'e Armağan, Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, ed. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç, Ankara, 131-154.

Eren Mustafa, (1988) ,"İstanbul Müzelerindeki Boğazköy Tabletleri IV", Ankara .

Erol Hakan, (2014)," Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet" , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-COĞRAFYA Fakültesi Dergisi, 54,2 s.37-48

Gökçek, L.Gürkan, (2015),Asurlular, Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Günbattı Cahit,(2008),"Kültepe Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler, Kayseri

Haas, Volkert, (1994), "Geschichte der Hettitischen Religion", Leiden

Hirsch, Hans,(1961), "Untersuchungen zur Altassyrischen Religion, Graz

Hirsch Hans,(1972)" Untersuchungen zur altassyrische Religion, Archiv für Orientforschung, herausgegeben von E. Weidner Beiheft "13/14, Osnabrück.

Kramer Samuel Noah, (2002), "Tarih Sümer'de Başlar", Kabalcı, İstanbul.

Lewy J. (1947), "Naram-Sin's Campaign to Anatolian in the light of Geographical data of the Kültepe Text", Halil Ethem Hatıra Kitabı C.1, (İstanbul 1947), s. 11-18.

Küçükbezi, H. Gül (2011) "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'da Dinsel Yapı" Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 5,s.89-102

Özgüç Tahsin, (1999) Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabretleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Özgüç Tahsin, (2005)Kültepe Kaniş/Neşa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Şahin, H.Ali, (1998) "Kültepe Metinlerinde Geçen Tanrı Adları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Şahin, H.Ali, (2000), "Kültepe Metinlerinde Geçen Rahibelerin Aile ve Toplumdaki Konumu", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 32, s.1-10

Şahin, H. Ali, (2004), "Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Devri", Erciyes Üniversitesi, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No: 7, Kayseri

Şahin, H. Ali,(2009), "Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği", Turkish Studies, Sayı 4/3

Veenhof, Klaas R. (1996)"An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog", WZKM 86, 425-433.